

Denis Diderot. *Brieven aan Sophie*. Uit het Frans vertaald en van een nawoord en aantekeningen voorzien door Anneke Brassinga. De Arbeiderspers

Meer dan 550 brieven moet Diderot (1713-1784) aan Sophie Volland hebben geschreven. De geliefden hadden de gewoonte hun brieven te nummeren, niet uit 'esprit de géométrie', maar om verwarring te voorkomen aangezien de brieven vaak niet in de juiste volgorde aankwamen. Helaas zijn er slechts 187 van bewaard gebleven. Maar minstens zo spijtig is dat het aandeel van Sophie Volland in zijn geheel is vernietigd of verloren gegaan.

Gelukkig voorziet Diderots gretige fantasie soms in de leemte, zoals op 26 oktober 1760 wanneer hij zich de vreugde voorstelt waarmee zijn vriendin haar als altijd omvangrijke postpakketje in ontvangst neemt: 'Eerst weegt ze het op haar hand. Ze klemt het aan haar borst, voor straks, als ze alleen is. Dan, eindelijk, maakt ze het haastig open, verwacht dat er minstens een vlugschrift in zit, maar neen, een heel pak losse handgeschreven vellen. De vellen worden op volgorde gelegd. Ze leest bijna de hele nacht; dan is er nog de helft voor morgen over. De volgende ochtend leest ze de brief uit, en herleest, voor zichzelf en haar dierbare zuster, de regels die het meest in de smaak vielen'.

Of het werkelijk zo is gegaan, weten we niet. Het laat zich hoogstens vermoeden, want de relatie tussen beiden heeft zo'n dertig jaar standgehouden. Rond 1755 moeten zij elkaar voor het eerst hebben ontmoet. Ook over het begin van hun liaison is weinig bekend, omdat de eerste brief die bewaard is gebleven (10 mei 1759) al het nummer 135 draagt.

Zoveel onzekerheid biedt alle ruimte tot speculatie. Is hun liefde slechts platonisch geweest? Waardeerden ze elkaar vooral vanwege een intellectuele verwantschap? Hield Sophie meer van vrouwen dan van mannen? De meest verregaande suggestie is wel dat Sophie Volland nooit heeft bestaan en dat Diderot zijn brieven aan haar in feite aan het nageslacht schreef.

Dat laatste is niet erg waarschijnlijk. Louise-Henriette Volland ('Sophie' was haar bijnaam, ontleend aan het Griekse woord voor wijsheid) heeft immers wel degelijk bestaan en toen zij in 1784 overleed, een paar maanden vóór haar minnaar, liet zij hem per testament een ring en haar exemplaar van Montaigne's *Essais* na. Uit brieven aan Grimm, Diderots beste vriend, blijkt bovendien dat deze haar eveneens heeft gekend. Vlak na de kennismaking prijst Diderot haar aan in ondubbelzinnige bewoordingen: 'Wat een vrouw! Wat is ze teder, zacht, eerbaar, delicaat, verstandig! Ze denkt na en houdt ervan na te denken...'

Groot moet het contrast zijn geweest met Antoinette Champion, de vrouw met wie Diderot in 1743 in het huwelijk was getreden. Zij schonk hem verscheidene kinderen, van wie alleen een dochter (Angélique) in leven zou blijven; aan haar zorg voor de nalatenschap van papa hebben we diens correspondentie te danken. Omdat echtscheiding in het achttiende-eeuwse Frankrijk niet tot de mogelijkheden behoorde, was Diderot aangewezen op maîtresses.

Sophie Volland was niet zijn eerste geliefde, wel zijn meest duurzame. Tot aan haar dood bleven beiden met elkaar in contact, zij het voor een belangrijk deel niet

fysiek. Nadat Sophie's moeder haar ongehuwde dochter (die toen al in de veertig was) had betrapt in de armen van de *philosophe*, werd zij voortaan gedwongen jaarlijks een aantal maanden in haar gezelschap door te brengen op het buiten van de familie in Isle-sur-Marne.

In een van zijn brieven beklagt Diderot zich over 'de ballingschap waartoe je levenslang veroordeeld schijnt'. Pas na de dood van moeder Volland in 1772 zou hieraan een einde komen. Maar het nageslacht kan haar alleen maar dankbaar zijn, want zonder haar gestrengheid was er waarschijnlijk nooit zo'n uitvoerige briefwisseling ontstaan. En het vrijmoedige karakter ervan laat weinig twijfel over de aard van de betrekkingen tussen de twee geliefden wanneer zij de kans zagen elkaar wél in levende lijve te ontmoeten. Alleen aan een zeer intieme vriendin schrijf je dat de verbeeldingskracht je in de droom 'haast nooit iets anders voortovert dan de nauwe ruimte die nodig is voor de wellust; zonder iets daaromheen; een etui van vlees, dat is al'.

Al te veel medelijden hoeven we met Diderot dus niet te hebben. Toch zijn het niet alleen zulke bekentenissen die de attractie uitmaken van deze - nu vakkundig door Anneke Brassinga in het Nederlands vertaalde - *Brieven aan Sophie*. Hun grootste charme zit ergens anders: in het zelfportret van de auteur dat ze bevatten. Een zeer gedetailleerd zelfportret, waarin Diderot bijna van dag tot dag laat weten wat hij meemaakt, denkt, voelt, wat hij schrijft, wie hij ontmoet, bij wie hij dineert, welke gesprekken hij voert - en dat alles op een toon van ongeremde vertrouwelijkheid, alsof hij op papier probeert de afstand te overbruggen die hen van elkaar gescheiden houdt.

'Wanneer ik u schrijf, praat ik alsof ik naast u zat, mijn arm om de rug van uw fauteuil gelegd. Achter elkaar door, *pêle-mêle*, onvoorbedacht, vertel ik u alles wat er voorvalt in de ruimte die mijn leven is, van binnen en van buiten', lezen we in de brief van 14 juli 1762. Een paar jaar later schrijft hij over zijn brieven: 'Ik heb vooral mijn best gedaan ze lang te maken; om u vele uren bezig te houden; ik wilde dat u mij op al mijn gangen kon volgen, ik wilde dat mijn leven zich onder uw ogen afspeelde. Ik zal geen vlieg doodslaan zonder het u te laten weten'.

Voor biografen en historici is de correspondentie een goudmijn. De Verlichting, waarvan Diderot als *philosophe* en redacteur van de *Encyclopédie* een der meest radicale voormannen was, komt onder zijn pen op een heel concrete manier tot leven. De meeste brieven stammen uit de periode 1759-1769, toen de laatste delen van de *Encyclopédie* werden geschreven, toen Diderot zijn *Salons* bijdroeg aan de *Correspondance littéraire* van Grimm, toen hij succes had als toneelschrijver, en toen de - postuum gepubliceerde - *Rêve de d'Alembert* ontstond.

We zien Diderot aan het werk in zijn kamerjas, we komen hem tegen in de salons van zijn filosofische vrienden, aan de dinertafel van de atheïstische baron d'Holbach en op diens buiten te Grandval, waar te midden van amoureuze perikelen, spelletjes piket, champagne en overdadige soupers, het verlichte denken gestalte krijgt in eindeloze, even speelse als serieuze conversaties. Sommige van die gesprekken worden zelfs letterlijk in de brieven weergegeven. Waarna Diderot een keer besluit: 'En wie zou geloven dat... dat dit allemaal staat in een brief van een liefhebbend, vurig

minnaar aan de vrouw van zijn hart? - Niemand. Toch is het daarom niet minder waar'.

Diderot heeft gelijk: denken en gevoel, geest en hart vormen bij hem geen tegenstelling. En aan zijn liefde voor Sophie valt niet te twijfelen. 'Een mens trouwt; kiest een beroep; heeft een vrouw en kinderen, voordat hij gezond verstand heeft. Ah! Alles over te kunnen doen! Die spijtige woorden liggen ons in de mond bestorven, mij ook, bij alles wat ik in mijn leven heb gedaan; behalve, liefste, dierbare vriendin, bij de zoete verbintenis die ik met u heb gesmeed'.

In deze 'zoete verbintenis' kon hij op papier volledig zichzelf zijn. 'U bent een beetje bizar, dat is zo. Hoe vaak ook anderen met u in wrijving zijn geraakt, nooit hebben ze uw natuurlijke scherpte helemaal kunnen wegschuren en daar ben ik blij om. Ik houd meer van uw hoekige, knoestige buitenkant dan van de gladde, onverkwikkelijke eenvormigheid van al die mensen van de wereld', schrijft Diderot, die zelf ook 'een beetje bizar' was. 'Tussen beiden moet een zeldzame congenialiteit hebben bestaan, waarnaar we verder alleen kunnen gissen.

Zelfs een portret bestaat er niet van Sophie Volland. Wel weten we dat ze een bril droeg. In een van zijn brieven heeft Diderot het over haar 'dorre muizepootje'. En dat zij (evenals haar zuster, aan wie de brief mede is gericht) tegen een stootje kon valt af te leiden uit wat Diderot schrijft na in een weinig vleiende passage het fysieke verval van oudere vrouwen te hebben gememoreerd: 'Ik spreek daarover zo vrijuit met u, melieven, omdat u een parel van een geest bezit en omdat u elke dag doende bent wat de leeftijd u afneemt aan te vullen door onaantastbare kwaliteiten die niet verloren gaan, ondanks de tijd, de jaren; een groot verstand, een mooie ziel, een nobel hart zo gevoelig en hoogstaand als dat van mijn beide zusters blijft altijd rimpelloos'.

Met Sophie kon hij vrijuit spreken over filosofie, politiek en moraal. Zijn meest stoutmoedige gedachten durfde hij destijds niet te publiceren, uit angst voor vervolging door kerk en staat, maar in de brieven aan Sophie Volland zijn ze op een vanzelfsprekende manier aanwezig. Zo schrijft hij over de natuur dat deze zich niet om goed of kwaad bekommert. De natuur wil slechts twee dingen: 'de instandhouding van het individu en het voortbestaan van de soort'. De moraal is uitsluitend een zaak van de mens, en daarom maakt Diderot zich er ook zo druk om.

Religie en politiek laten zich er immers veel te weinig aan gelegen liggen. Na een vergelijking van het Britse en het Franse politieke stelsel moet hij tot de conclusie komen dat ze beide in gebreke blijven. 'Het lijdt geen twijfel dat elke macht die niet het algemeen geluk nastreeft, onwettig is. Dat staat vast. Maar noem me een macht die in deze zin wettig is'. Onrecht en bijgeloof zitten overal het 'geluk' in de weg.

Net als in zijn overige werk doet Diderot zich in deze brieven kennen als een gedreven moralist, die schrijft: 'Wie het mensdom kwetst, kwetst mij'. Maar elke bekrompenheid is aan zijn moralisme vreemd. Daarvoor realiseert hij zich te goed dat het menselijk gedrag in belangrijke mate wordt bepaald door 'oorzaken die een mens zelf niet in de hand heeft'. Grote misdaden en grote deugden komen beide voort uit dezelfde amorele energie, die Diderot in weerwil van de consequenties alleen maar kan bewonderen: 'Als schurken niet met zoveel elan kwaad deden, zouden brave mensen niet zo energiek de deugd najagen'.

Haast meer nog dan de moraal zijn het de `vurige passies' die hem ontzag afdwingen. `Alleen die raken me. Of ze me nu bewondering of afgrijzen ingeven, mijn gevoel ervoor is altijd hevig. Passie brengt geniale kunst voort, als de passie sterft gaat ook het genie teloor'. Uit deze brieven blijkt dat het geen vrijblijvende opmerking is, want als schrijver en denker was Diderot zelf zo'n gepassioneerde `genie'. Iemand die zich gemakkelijk liet meeslepen door zijn emoties, vol enthousiasme over noble daden, vol pessimisme over de ellende die de geschiedschrijvers hebben geboekstaafd.

Het meest innemend is echter de fantasie of verbeeldingskracht die hij in zijn denken toeliet en die zijn humanisme van alle saaie braafheid berooft. `Ah! Wat zou het een mooie komedie zijn, het leven op aarde, als we er niet in meespeelden; als we bijvoorbeeld ergens in het zwerk leefden, in de regionen der hemelsferen waar de goden van Epicurus dommelen, heel ver weg, zo ver dat de bol waarop wij zo fier rondstappen niet groter zou lijken dan een pompoen, zodat we met een telescoop de oneindige verscheidenheid konden observeren van al die krioelende tweebenige luizen die wij mensen noemen'.

Op andere momenten neemt de fantasie een meer intieme vorm aan, wanneer hij droomt van het `kasteeltje' waar hij zich samen met zijn geliefde zou willen terugtrekken, ver weg van het wereldse gewemel. In vermoedelijk de meest geciteerde passage uit deze brieven is het de filosofische verbeelding die in dienst van de liefde wordt gesteld. Diderot speculeert er over de sensibeleit van de materie en schrijft dan: `Als er in onze elementen een wet van affiniteit werkzaam zou zijn, als het voor ons was weggelegd samen één wezen te mogen worden, als ik in de loop der eeuwen weer met u zou mogen versmelten, stelt u zich dan voor, hoe de moleculen van uw tot stof vergane minnaar in beweging zouden komen, op zoek zouden gaan naar de uwe, die door de hele natuur verstrooid zijn'.

Zo bevlogen als hier zijn de *Brieven aan Sophie* lang niet altijd. Ze bevatten ook, zoals Diderot meer dan eens schrijft met typerende zelfspot, het nodige `geraaskal' en `geklets'. Maar ook dat maakt ze de moeite waard, want juist het ongedwongen geleuter pleegt uit de geschiedenis te verdwijnen. Grote geesten verstarren achteraf tot ongenaakbare standbeelden, opgenomen in een onpersoonlijke historie die het directe contact met het verleden in de weg zit. In deze brieven is niets onpersoonlijk of ongenaakbaar.

Zelfs wanneer Diderot zijn brief in het duister `op de tast' schrijft (`Waar iets onleesbaars staat, moet u lezen dat ik u liefheb'), zien we hem voor ons alsof hij tegenover ons zit te babbelen. Dat de brieven van Sophie Volland ontbreken en dat we eigenlijk niets van haar weten, wordt daardoor bijna een voordeel. Haar raadselachtige afwezigheid maakt het gemakkelijker om net doen alsof Diderot zich niet tot haar maar tot ons richt, die alleen maar kunnen genieten - meer dan 700 bladzijden lang - van deze indiscrete blik op zijn meest innerlijke roerselen.

(*de Volkskrant*, 22-12-1995)